

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาของเชียงใหม่: บทบาทของพระเจ้าติโลกราช

BUDDHIST CULTURAL LANDSCAPE OF CHIANGMAI : THE ROLE OF KING

TILOKARAJ

วรรณิดา วีระทัศนนันต์ , หลี ฉำนซง

Wannida Teeratusananan, Li Cansong

มหาวิทยาลัยครุศาสตร์ยูนนาน

Yunnan Normal University

*Corresponding author, e-mail: faiy.confidant@gmail.com

Received: 24 August 2025, Revised: 31 August 2025, Accepted: 8 September 2025

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984–2030) ในการสร้างภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาอาณาจักรล้านนาให้เป็นศูนย์กลางทางศาสนาและวัฒนธรรมที่สำคัญในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รัชสมัยของพระเจ้าติโลกราชถือเป็นยุคทองของล้านนา ที่มีความเจริญรุ่งเรืองทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ ศาสนา และวัฒนธรรม ผลการศึกษาพบว่า พระเจ้าติโลกราชทรงมีบทบาทสำคัญในการสร้างและพัฒนาภูมิทัศน์วัฒนธรรมผ่านหลายมิติ ได้แก่ การสร้างและขยายวัดสำคัญ โดยเฉพาะการบูรณะต่อเติมเจดีย์หลวงให้สำเร็จด้วยขนาดสูง 45 วา และการสร้างวัดมหาโพธาราม วัดราชมณเฑียร วัดป่าตาล และวัดป่าแดงมหาวิหาร การปฏิรูปพระพุทธศาสนาโดยการสนับสนุนนิายสีลและการจัดสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งสำคัญของล้านนาที่วัดมหาโพธารามในปี พ.ศ. 2020 รวมทั้งการสร้างระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมที่เป็นมาตรฐานทั่วอาณาจักร การสร้างภูมิทัศน์วัฒนธรรมในรัชสมัยของพระองค์ไม่เพียงเป็นการแสดงความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แต่ยังเป็นยุทธศาสตร์ทางการเมืองในการสร้างความชอบธรรมและเอกภาพของอาณาจักรล้านนา การวางผังเมืองที่มีวัดกระจายตัวตามทิศทางต่างๆ สร้างเครือข่ายทางศาสนาที่เชื่อมโยงชุมชน และเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ รูปแบบสถาปัตยกรรมที่พัฒนาขึ้นในสมัยนี้ โดยเฉพาะการออกแบบเจดีย์แบบล้านนาและการตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้น กลายเป็นเอกลักษณ์และต้นแบบที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาในยุคต่อมา การใช้ภาษาธรรมล้านนาในการจารึกและบันทึกคัมภีร์ทางพุทธศาสนายังส่งผลให้เกิดวรรณกรรมทางศาสนาที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่พระเจ้าติโลกราชทรงสร้างไว้อยังคงมีความหมายและคุณค่าต่อชุมชนเชียงใหม่ในปัจจุบัน วัดเจดีย์หลวงและวัดพระสิงห์ยังคงเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณ

และสถานที่จัดงานประเพณีสำคัญ การศึกษานี้แสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของการสร้างภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ยั่งยืน และเป็นแนวทางสำคัญในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมและการวางแผนพัฒนาเมืองที่คำนึงถึงอัตลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรม

คำสำคัญ: ภูมิทัศน์วัฒนธรรม, พระเจ้าติโลกราช, พระพุทธศาสนาล้านนา

Abstract

This research aims to study the role of King Tilokaraj (1441–1487 CE) in creating the Buddhist cultural landscape in Chiang Mai, which significantly influenced the development of the Lanna Kingdom as a major religious and cultural center in Southeast Asia. The reign of King Tilokaraj is considered the golden age of Lanna, marked by prosperity in politics, economy, religion, and culture. The findings reveal that King Tilokaraj played a crucial role in creating and developing the cultural landscape through multiple dimensions, including the construction and expansion of important temples, particularly the completion of Wat Chedi Luang with a height of 45 wa, and the establishment of Wat Maha Bodharama, Wat Ratchamontian, Wat Pa Tal, and Wat Pa Daeng Maha Vihara. His religious reforms included supporting the Sinhala sect and organizing a significant Buddhist Council at Wat Maha Bodharama in 1477 CE, as well as establishing a standardized Pali education system throughout the kingdom. The creation of the cultural landscape during his reign was not merely an expression of Buddhist devotion, but also a political strategy to establish legitimacy and unity within the Lanna Kingdom. The urban planning with temples distributed in various directions created a religious network that connected communities and served as centers for cultural and economic exchange. The architectural styles developed during this period, particularly the Lanna-style chedi design and stucco decorative patterns, became distinctive characteristics and prototypes that influenced subsequent developments. The use of the Lanna Dhamma script for inscriptions and recording Buddhist scriptures resulted in significant religious literature that constitutes an important cultural heritage. The cultural landscape created by King Tilokaraj continues to hold meaning and value for the Chiang Mai community today. Wat Chedi Luang and Wat Phra Singh remain important spiritual centers and venues for significant traditional ceremonies. This study demonstrates the success of creating a sustainable cultural landscape and provides important guidelines for cultural heritage conservation and urban development planning that considers religious and cultural identity.

Keywords: Cultural Landscape, King Tilokaraj, Lanna Buddhism

บทนำ

เมืองเชียงใหม่ได้รับการสถาปนาขึ้นในปี พ.ศ. 1839 โดยพญามังราย ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์มังราย ซึ่งพระองค์ได้ทรงเชิญพญางำเมืองแห่งพะเยาและพ่อขุนรามคำแหงแห่งสุโขทัยมาร่วมปรึกษาหารือเกี่ยวกับการสร้างเมือง พระองค์ทรงสถาปนาเมืองแห่งใหม่นี้ให้ชื่อว่า “นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่” บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงตอนเหนือของเวียงกุมกามเชิงดอยสุเทพ ซึ่งเป็นบริเวณที่มีชัยภูมิเหมาะแก่การสร้างราชธานีและเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนา (สร้อยดี อ่องสกุล, 2553) อย่างไรก็ตาม การสร้างภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญที่สุดของเชียงใหม่ เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984–2030) ซึ่งพระองค์ทรงครองราชย์เป็นระยะเวลา 46 ปี ตามที่ปรากฏในจารึกหลักที่ 1 วัดพระเจดีย์หลวงเชียงใหม่ นั้น พระองค์ทรงมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาเมืองเชียงใหม่ให้เป็นศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของอาณาจักรล้านนา โดยพระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทรงทำนุบำรุงและเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยพระราชศรัทธา พระองค์ยังทรงสร้างและบูรณะวัดวาอารามสำคัญหลายแห่ง ทรงเน้นการศึกษาภาษาบาลีและการปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัย ทรงส่งเสริมการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมทรงยกย่องพระภิกษุที่มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก และทรงเชิญพระสงฆ์จากลังกามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาท การสร้างสรรค์ผลงานทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราชไม่เพียงแต่เป็นการแสดงความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แต่ยังเป็นการสร้างเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและศาสนายังเป็นเครื่องมือในการสร้างและธำรงความสงบสุขและสมดุลงบสงฆ์สังคม ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในช่วงนี้จึงสะท้อนความสัมพันธ์อันซับซ้อนระหว่างอำนาจทางการเมือง ความเชื่อทางศาสนา และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสังคมล้านนา การสถาปนาเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราชได้หล่อหลอมให้เมืองแห่งนี้กลายเป็นศูนย์กลางอำนาจที่มีอิทธิพลทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมครอบคลุมทั้งภูมิภาคล้านนาและดินแดนใกล้เคียง โดยเฉพาะในด้านการเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทในภูมิภาคนี้

ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape) หมายถึง พื้นที่ที่มนุษย์ได้ปรับปรุงและจัดการเพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต ค่านิยม และความเชื่อของชุมชน (นวรรฐ์ โอศิริ, 2551) ในบริบทของพระพุทธศาสนา ภูมิทัศน์วัฒนธรรมประกอบด้วยการจัดวางวัดวาอาราม สถูปเจดีย์ และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สะท้อนแนวคิดทางพุทธศาสนาและการปฏิบัติทางศาสนาของชุมชน (เกรียงไกร เกิดศิริ, 2551) การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงเป็นการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองต่อความต้องการทางจิตวิญญาณและสังคม (พรธณงาม ชพานนท์, 2526) แนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนามีรากฐานมาจากหลักคำสอนเรื่องการสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรม ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก การจัดการพื้นที่ให้เกิดความสงบร่มรื่น

และเหมาะสมต่อการทำสมาธิและศึกษาธรรมะเป็นหลักการสำคัญ การใช้สัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา เช่น ดอกบัว สถูปและรูปแบบสถาปัตยกรรมที่สะท้อนจักรวาลวิทยาพุทธ ช่วยสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการเข้าถึงหลักธรรม (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550) การสร้างภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา ยังทำหน้าที่เป็นสื่อทางสังคมที่สะท้อนค่านิยม อัตลักษณ์ และโครงสร้างทางสังคมของชุมชน การให้ความสำคัญกับการสร้างเจดีย์และวิหารขนาดใหญ่แสดงให้เห็นถึงการจัดลำดับความสำคัญของสังคมที่เน้นการสั่งสมบุญกุศลและการแสดงความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ขณะเดียวกัน สถานที่เหล่านี้ก็ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางสังคมที่เชื่อมโยงผู้คนจากหลากหลายชนชั้นและอาชีพ การจัดพิธีกรรมทางศาสนาและประเพณีต่างๆ รอบพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ช่วยเสริมสร้างความสามัคคีและเอกลักษณ์ร่วมกันของชุมชน อีกทั้งยังเป็นกลไกสำคัญในการถ่ายทอดค่านิยมและความเชื่อจากรุ่นสู่รุ่น

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์บทบาทของพระเจ้าติโลกราชในการสร้างภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในเมืองเชียงใหม่ ผ่านการศึกษาการวางผังเมือง การสร้างวัดวาอารามสำคัญ และการพัฒนารูปแบบสถาปัตยกรรมล้านนาที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว การศึกษานี้จะช่วยให้เข้าใจถึงกระบวนการสร้างพื้นที่ทางศาสนาที่สะท้อนอำนาจทางการเมืองและความเชื่อทางวัฒนธรรม รวมทั้งอิทธิพลของแนวคิดการพัฒนาเมืองในสมัยนั้นที่ยังคงปรากฏในภูมิทัศน์วัฒนธรรมของเชียงใหม่ในปัจจุบัน ผลการศึกษานี้จะเป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม และการวางแผนพัฒนาเมืองที่คำนึงถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและศาสนา

1. วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองเชียงใหม่ในฐานะศูนย์กลางล้านนา

1.1 การสถาปนาและการพัฒนาการของอาณาจักรล้านนา

อาณาจักรล้านนาถือเป็นหนึ่งในอาณาจักรที่สำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ไทย โดยมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง อาณาจักรล้านนาได้รับการสถาปนาขึ้นในปี พ.ศ. 1839 โดยพญามังราย การก่อตั้งอาณาจักรแห่งนี้เกิดจากวิสัยทัศน์อันยิ่งใหญ่ของพระองค์ ซึ่งเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายของราชวงศ์ลวจังกราชแห่งหิรัญนครเงินยาง พระองค์ทรงมีความปรารถนาที่จะสร้างอาณาจักรให้ยิ่งใหญ่ การดำเนินการของพระองค์แสดงถึงยุทธศาสตร์ที่เป็นระบบ เริ่มจากการสร้างเมืองใหม่หลายแห่ง ได้แก่ เชียงราย เมืองฝาง และเวียงกุมกาม เพื่อเป็นฐานในการขยายอำนาจ จุดเปลี่ยนสำคัญเกิดขึ้นเมื่อพญามังรายสามารถพิชิตอาณาจักรหริภุญชัย โดยใช้กลยุทธ์การส่งไส้ศึกเข้าไปยุยงให้เกิดความแตกแยกภายใน การพิชิตอาณาจักรที่เจริญรุ่งเรืองมายาวนานนี้ ทำให้พระองค์ควบคุมดินแดนกว้างใหญ่ตั้งแต่ลุ่มน้ำโขงทางเหนือจนถึงลุ่มแม่น้ำปิงทางใต้ หลังจากรวบรวมดินแดนได้สำเร็จ พญามังรายทรงสร้างราชธานีใหม่ คือ “นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่” โดยเลือกที่ตั้งระหว่างที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงกับเชิงดอยสุเทพ ซึ่งมีข้อได้เปรียบทั้งด้านยุทธศาสตร์ การป้องกัน การค้า และการเกษตร การตัดสินใจนี้แสดงถึงความเข้าใจด้านภูมิศาสตร์และการวางแผนระยะยาว ระบบการปกครองในยุคแรกมีลักษณะการแบ่งหน้าที่ที่ชัดเจน โดยเชียงใหม่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการเมือง ลำพูนเป็นศูนย์กลางทางศาสนา

และเชียงรายเป็นศูนย์กลางการป้องกันทางตอนเหนือ การจัดระบบนี้สะท้อนความเข้าใจในการบริหารจัดการดินแดนกว้างใหญ่และการรักษาสมดุลระหว่างพื้นที่ต่างๆ พญามังรายไม่เพียงเป็นนักรบ แต่ยังเป็นนักพัฒนาที่มีวิสัยทัศน์ การสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ตลาด สะพาน เหมืองฝาย และทำนบกั้นน้ำยาว 30 กิโลเมตร ถือเป็นชลประทานครั้งแรกของชนชาติไทย นอกจากนี้ยังทรงตรา “กฎหมายมังรายศาสตร์” ซึ่งเป็นกฎหมายลายลักษณ์อักษรฉบับแรกในประวัติศาสตร์ไทย และประดิษฐ์ “อักษรไทยยวน” ที่กลายเป็นอักษรคำเมืองของชาวเหนือ การสร้างรากฐานทางศาสนาก็เป็นส่วนสำคัญ โดยพระองค์ทรงสร้างเจดีย์กู่คำ วัดกานโถม พร้อมทั้งส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้เป็นเครื่องมือสร้างความเป็นเอกภาพ ความสัมพันธ์กับอาณาจักรข้างเคียง โดยเฉพาะพันธมิตรระหว่างพญามังราย พ่อขุนรามคำแหง และพญางำเมือง ไม่เพียงเป็นมิตรภาพ แต่ยังเป็นยุทธศาสตร์ร่วมกันต่อต้านภัยคุกคามจากมองโกล มรดกของการสถาปนาอาณาจักรล้านนาประกอบด้วยระบบการปกครองที่มีประสิทธิภาพ โครงสร้างพื้นฐานที่แข็งแกร่ง ระบบกฎหมายและการเขียน รากฐานทางศาสนา และเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ องค์ประกอบเหล่านี้กลายเป็นรากฐานที่ทำให้อาณาจักรสามารถเจริญรุ่งเรืองและสืบทอดต่อมาเป็นระยะเวลายาวนาน

1.2 พระพุทธศาสนาในล้านนาสมัยพระเจ้าติโลกราช

พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984–2030) ทรงเป็นกษัตริย์ล้านนาลำดับที่ 9 เป็นโอรสของพญาสามฝั่งแกน และเป็นกษัตริย์ที่มีความยิ่งใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในประวัติศาสตร์ล้านนา ในด้านพระพุทธศาสนา พระเจ้าติโลกราชทรงมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาและปฏิรูปพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง พระองค์ทรงเลื่อมใสและทำนุบำรุงพระพุทธศานานิกายสีหฬ โดยพระองค์ทรงอาราธนาพระมหาเมธีกร พระภิกษุนิกายสีหฬจากเมืองลำพูนมาจำพรรษาที่วัดราชมณเฑียร และทรงสถาปนาให้เป็นพระมหาสวามี และพระองค์ทรงออกผนวชชั่วคราว ณ วัดป่าแดงมหาวิหารอีกด้วย การสนับสนุนคณะสงฆ์ นิกายสีหฬทำให้พระพุทธศาสนาลังการวงศ์ใหม่เจริญรุ่งเรืองอย่างมาก นิกายสีหฬเน้นการศึกษาภาษาบาลีและการปฏิบัติพระธรรมวินัยที่ถูกต้อง ทำให้การศึกษาเล่าเรียนด้านปริยัติธรรมเจริญสูง พระภิกษุในสมัยพระเจ้าติโลกราชมีความเชี่ยวชาญในภาษาบาลีและพระไตรปิฎก และศึกษาปริยัติธรรมอย่างละเอียดลึกซึ้ง พระภิกษุที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้น เช่น พระธรรมทิน พระญาณกิตติเถระ และพระสิริมังคลาจารย์ ในปี พ.ศ. 2020 พระเจ้าติโลกราชทรงโปรดเกล้าให้มีการทำสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นที่วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) ใช้เวลา 1 ปีจึงสำเร็จ นับเป็นการสังคายนาครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์ล้านนา การสังคายนาครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์ล้านนา” และถือเป็นหลักปฏิบัติของพระสงฆ์ นิกายต่างๆ ในล้านนาสืบมา พระองค์ทรงสร้างวัดสำคัญหลายแห่ง เช่น วัดมหาโพธาราม วัดราชมณเฑียร วัดป่าตาล วัดป่าแดงมหาวิหาร และทรงต่อเติมเจดีย์หลวงให้สำเร็จ รวมทั้งอัญเชิญพระแก้วมรกตจากเมืองลำปางมาประดิษฐานไว้ที่เจดีย์หลวง การพัฒนาพระพุทธศาสนาในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช

ไม่เพียงแต่สร้างความเจริญรุ่งเรืองทางศาสนา แต่ยังเป็นการวางรากฐานที่แข็งแกร่งให้กับอาณาจักรล้านนา ทำให้เป็นยุคทองของการศึกษาพระพุทธศาสนาและศิลปวัฒนธรรมล้านนา

1.3 การสร้างเชียงใหม่ให้เป็นศูนย์กลางทางศาสนาและวัฒนธรรม

เมื่อเชียงใหม่ได้รับการสถาปนาเป็นราชธานีของอาณาจักรล้านนามาตั้งแต่สมัยพญามังรายในปี พ.ศ. 1839 แต่การพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางทางศาสนาและวัฒนธรรมอย่างเต็มรูปแบบเกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984–2030) พระองค์ทรงสร้างวัดสำคัญหลายแห่งในเชียงใหม่ ได้แก่ วัดมหาโพธาราม วัดราชมณเฑียร วัดป่าตาล และวัดป่าแดงมหาวิหาร วัดเหล่านี้ไม่เพียงเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา แต่ยังทำหน้าที่เป็นศูนย์การเรียนรู้และเผยแผ่พระพุทธศาสนา เจดีย์หลวงซึ่งเริ่มสร้างในสมัยพญาแสนเมืองมา ได้รับการสร้างต่อและสำเร็จในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช พระองค์ทรงอัญเชิญพระแก้วมรกตจากเมืองลำปางมาประดิษฐานไว้ที่เจดีย์หลวง ทำให้เชียงใหม่กลายเป็นศูนย์กลางการเคารพบูชาที่สำคัญ การปฏิรูปพระพุทธศาสนาในรัชสมัยนี้เป็นการสร้างรากฐานทางศาสนาที่แข็งแกร่ง โดยพระองค์ทรงสนับสนุนพระพุทธศาสนาในนิกายสีลห การอาราธนาพระมหาเมธังกรมาจำพรรษาที่วัดราชมณเฑียร และการจัดทำสังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) ในปี พ.ศ. 2020 การสร้างระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมที่เป็นมาตรฐานเดียวกันทั่วอาณาจักรทำให้เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางทางการศึกษา นิกายสีลหที่เน้นการศึกษาภาษาบาลีและการปฏิบัติตามพระวินัยอย่างเคร่งครัดส่งผลให้มีพระภิกษุผู้รู้เกิดขึ้นมากมาย เช่น พระธรรมทิน พระญาณกิตติเถระ และพระสิริมังคลาจารย์ การพัฒนาศิลปวัฒนธรรมในสมัยนี้ยังสะท้อนถึงความเจริญรุ่งเรืองของเชียงใหม่ การสร้างสรรค์งานศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และวรรณกรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของล้านนา ทำให้เชียงใหม่เป็นแหล่งอ้างอิงทางวัฒนธรรมสำหรับเมืองอื่นๆ ในอาณาจักร ผลจากการพัฒนาในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราชทำให้เชียงใหม่ไม่เพียงเป็นศูนย์กลางการปกครอง แต่ยังเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณ การศึกษา และวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่ออาณาจักรล้านนาและภูมิภาคใกล้เคียงอย่างลึกซึ้งและยาวนาน

2. การสร้างภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในเชียงใหม่

2.1 การสร้างและพัฒนาสถาปัตยกรรมทางศาสนา

การสร้างและพัฒนาสถาปัตยกรรมทางศาสนาในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราชแสดงถึงการผสมผสานระหว่างการแสดงความรักในพระพุทธศาสนากับการสร้างสัญลักษณ์แห่งอำนาจทางการเมือง การสร้างวัดสำคัญหลายแห่งในช่วงนี้ไม่เพียงเป็นการขยายโครงสร้างพื้นฐานทางศาสนา แต่ยังเป็นกำหนดมาตรฐานและเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมล้านนาที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาในยุคต่อมา (สุรพล ดำริห์กุล, 2561) ผลงานที่โดดเด่นที่สุดคือการบูรณะต่อเติมเจดีย์หลวงให้สำเร็จ ซึ่งเริ่ม

สร้างในสมัยพญาแสนเมืองมาเพื่ออุทิศกุศลถวายแก่พระเจ้ากือนา พระองค์ทรงขยายและบูรณะพระธาตุเจดีย์ให้มีขนาดสูงใหญ่กว่าเดิมอย่างมาก เจดีย์ที่สร้างสำเร็จแล้วมีฐานกว้างยาว 27 วา และสูง 45 วา สูงกว่าเจดีย์องค์ใดในล้านนา รูปแบบสถาปัตยกรรมเป็นเจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนา ที่ยอดเจดีย์ฐานมีช้างล้อม แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาค่อยๆ จากเจดีย์แบบช้างล้อมที่วัดป่าแดงหลวง แต่ได้มีการปรับเปลี่ยนแบบแผนให้มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ของล้านนามากขึ้น ศิลปกรรมที่โดดเด่นของเจดีย์หลวงประกอบด้วยประติมากรรมช้างปูนปั้นประดับรอบฐานพระธาตุเจดีย์จำนวน 28 เชือก พร้อมด้วยลวดลายปูนปั้นที่ประดับที่ซุ้มจรนมาและเสาซุ้ม รวมทั้งเศียรนาคที่ราวบันได การใช้อิฐและปูนในการก่อสร้างแสดงให้เห็นถึงเทคนิคการก่อสร้างที่ก้าวหน้าและเป็นการรวบรวมช่างฝีมือจากทั่วอาณาจักรส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนเทคนิคและแนวคิดทางศิลปกรรม (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2563)

การสร้างวัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) เป็นอีกผลงานสำคัญที่แสดงถึงการให้ความสำคัญกับการศึกษาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา วัดแห่งนี้ถูกออกแบบให้เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้และเป็นสถานที่จัดสังคายนาพระไตรปิฎกในปี พ.ศ. 2020 การออกแบบสถาปัตยกรรมของวัดคำนึงถึงการใช้งานที่หลากหลาย ทั้งการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การศึกษา และการรวมชุมชน (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550) วัดราชมนเฑียรที่พระองค์ทรงสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่จำพรรษาของพระมหาเมธีกร แสดงถึงการออกแบบที่เฉพาะเจาะจงสำหรับการศึกษาพระปริยัติธรรมชั้นสูง สถาปัตยกรรมของวัดมีลักษณะเรียบง่ายแต่ประณีต เน้นการสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการศึกษาและการปฏิบัติธรรม การใช้วัสดุท้องถิ่นร่วมกับเทคนิคการประดับตกแต่งที่เฉพาะเจาะจงสร้างเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมล้านนาที่มีความสมดุลระหว่างความสวยงามและการใช้งาน (สันติ เล็กสุขุม, 2538) การบูรณะและพัฒนาวัดเก่าแก่ เช่น วัดเชียงใหม่ที่พญามังรายทรงสร้างไว้ แสดงให้เห็นถึงการเคารพต่อมรดกของบรรพบุรุษและการสร้างความต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์ การออกแบบเจดีย์ที่เป็นแบบเดียวกับกุพระเจ้าติโลกราช แสดงให้เห็นถึงการสร้างเอกลักษณ์ทางศิลปกรรมที่เป็นลายเซ็นของรัชสมัย การผสมผสานระหว่างการอนุรักษ์และการปรับปรุงใหม่สร้างต้นแบบการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมที่สมดุล

2.2 การสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณและการศึกษา

การสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณในสมัยพระเจ้าติโลกราชมีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรมและการศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ การปฏิรูปพระพุทธศาสนานิกายสีหฬภายใต้การนำของพระมหาเมธีกรที่วัดราชมนเฑียรเป็นการวางรากฐานสำคัญของการศึกษาที่เน้นความเข้มงวดและความถูกต้องตามหลักพระวินัย การที่พระองค์ทรงสถาปนาพระมหาเมธีกรเป็นพระมหาสวามีและทรงออกผนวชชั่วคราว ณ วัดป่าแดงมหาวิหารแสดงให้เห็นถึงพระราชปณิธานที่จะสร้างแบบอย่างในการศึกษาและปฏิบัติธรรม (ยุพิน เข้มมุกด์, 2527) วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) กลายเป็นศูนย์กลางทางปัญญาที่สำคัญที่สุดของล้านนาผ่านการจัดสังคายนาพระไตรปิฎกใน

ปี พ.ศ. 2020 การสังคายนาที่ใช้เวลา 1 ปีจึงแล้วเสร็จนี้ไม่เพียงเป็นการรวบรวมและตรวจสอบความถูกต้องของพระไตรปิฎกเท่านั้น แต่ยังเป็นการสร้างมาตรฐานการศึกษาและการปฏิบัติที่เป็นเอกภาพทั่วอาณาจักร การมีพระภิกษุนักปราชญ์ เช่น พระธรรมทิน พระญาณกิตติเถระ และพระสิริมังคลาจารย์ ที่มีความเชี่ยวชาญในภาษาบาลีและพระไตรปิฎกส่งผลให้เกิดระบบการเรียนการสอนที่มีคุณภาพสูง (สร้อยดี อ่องสกุล, 2553) การจัดระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมมีลักษณะเป็นขั้นตอนที่ชัดเจน เริ่มตั้งแต่การศึกษาอักษรธรรมล้านนา การท่องจำพระคาถาพื้นฐาน การศึกษาหลักธรรมเบื้องต้น ไปจนถึงการศึกษาพระอภิธรรมชั้นสูง วัดใหญ่ต่างๆ ทำหน้าที่เหมือนมหาวิทยาลัยที่มีการแบ่งระดับและสาขาวิชา พระสงฆ์ที่สำเร็จการศึกษาจะได้รับการแต่งตั้งเป็นอาจารย์และได้รับมอบหมายให้ไปเผยแผ่ธรรมะในพื้นที่ต่างๆ ของอาณาจักร ระบบนี้สร้างเครือข่ายการศึกษาที่ครอบคลุมและมีประสิทธิภาพ (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2527) พื้นที่ทางจิตวิญญาณเหล่านี้ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการศึกษาของพระสงฆ์ แต่ยังเปิดโอกาสให้ฆราวาสเข้าถึงหลักธรรมผ่านการแปลพระไตรปิฎกและการสร้างวรรณกรรมพุทธศาสนาเป็นภาษาล้านนา การใช้ภาษาธรรมล้านนาในการจารึกและบันทึกคัมภีร์ทำให้ประชาชนสามารถศึกษาธรรมะโดยไม่ต้องพึ่งพาการตีความจากพระสงฆ์เพียงอย่างเดียว ส่งผลให้เกิดการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนาที่กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น (พรรณเพ็ญ เครือไทย, 2540)

2.3 การสร้างเครือข่ายและการเชื่อมโยงทางวัฒนธรรม

การสร้างเครือข่ายทางวัฒนธรรมในสมัยพระเจ้าติโลกราชมีลักษณะเป็นระบบที่เชื่อมโยงหลายระดับ ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค และระดับนานาชาติ ในระดับท้องถิ่น การกระจายตัวของวัดทั้งในและนอกกำแพงเมืองสร้างเครือข่ายที่เชื่อมโยงชุมชนต่างๆ เข้าด้วยกัน วัดแต่ละแห่งทำหน้าที่เฉพาะตามบริบทของพื้นที่ แต่ยังคงเชื่อมโยงกันผ่านระบบการปกครองสงฆ์ที่มีวัดเจติยหลวงเป็นศูนย์กลางหลัก วัดพระสิงห์เป็นตัวแทนสำนักพื้นเมืองเดิม และวัดอื่นๆ ที่แยกตามสำนักและบทบาทเฉพาะ (นวรรัฐ โอศิริ, 2551) เครือข่ายการศึกษาที่มีวัดเป็นศูนย์กลางทำให้เกิดการไหลเวียนของความรู้และบุคลากร การส่งพระสงฆ์จากเชียงใหม่ไปเผยแผ่ธรรมะในเมืองต่างๆ และการรับสาธุชนจากดินแดนไกลมาศึกษาที่เชียงใหม่สร้างการแลกเปลี่ยนที่กว้างขวาง การมีมาตรฐานการศึกษาที่เป็นเอกภาพทำให้พระสงฆ์จากพื้นที่ต่างๆ สามารถสื่อสารและทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ ส่งผลให้เกิดความเป็นเอกภาพทางวัฒนธรรมและความคิดทั่วอาณาจักร (ประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ดุษฎีเขียว, 2537)

ในระดับนานาชาติ การเชิญพระสงฆ์จากลังกาและพม่ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ข้ามชาติ การแลกเปลี่ยนพระธาตุและพระพุทธรูปกับอาณาจักรอื่นๆ เช่น การอัญเชิญพระแก้วมรกตจากเมืองลำปางแสดงถึงการใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือทางการทูต การผสมผสานระหว่างศิลปะท้องถิ่นกับอิทธิพลจากภายนอกผ่านกิจกรรมทางศาสนาส่งผลให้เกิดรูปแบบศิลปกรรมที่มีเอกลักษณ์แต่ไม่โดดเดี่ยวจากกระแสโลก (วิโรจน์ อินทนนท์, 2553) การเชื่อมโยงระหว่าง

กิจกรรมทางศาสนากับกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นอีกมิติหนึ่งของเครือข่ายวัฒนธรรม วัดที่ตั้งอยู่ใกล้ศูนย์การค้าทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางเปลี่ยนข่าวสารและสนับสนุนกิจกรรมพาณิชย์ การจัดงานประเพณีรอบวัดต่างๆ สร้างโอกาสทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน ขณะเดียวกันก็เสริมสร้างเอกลักษณ์และความสามัคคีของชุมชน การพัฒนาหัตถกรรมและการผลิตที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางศาสนา เช่น การทำเครื่องเคลือบดินเผา การทอผ้า และงานช่างไม้แกะสลัก กลายเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจจากกิจกรรมทางวัฒนธรรม (เกรียงไกร เกิดศิริ, 2551) การสร้างและการถ่ายทอดประเพณีผ่านเครือข่ายวัดวามารามยังช่วยรักษาความต่อเนื่องทางวัฒนธรรม พิธีกรรมต่างๆ ที่จัดขึ้นรอบวัดเป็นการสร้างจุดรวมของชุมชนและการส่งผ่านค่านิยมจากรุ่นสู่รุ่น การใช้ดนตรีและการแสดงในพิธีกรรมทางศาสนาไม่เพียงสร้างความไพเราะและศักดิ์สิทธิ์ แต่ยังเป็นการพัฒนาและสืบทอดศิลปะการแสดงท้องถิ่น เครือข่ายวัฒนธรรมที่พระเจ้าติโลกราชทรงสร้างขึ้นจึงมีลักษณะเป็นระบบที่ครอบคลุมและยั่งยืน เชื่อมโยงทุกมิติของชีวิตในสังคมและสร้างรากฐานที่แข็งแกร่งให้กับอัตลักษณ์วัฒนธรรมล้านนาที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน (พรธนาม ชพานนท์, 2526)

2.4 การสืบทอดภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาที่พระเจ้าติโลกราชทรงสร้างไว้ก่อให้เกิดผลกระทบอย่างกว้างขวางและยาวนานต่อการพัฒนาของเชียงใหม่และภูมิภาคล้านนา โดยสามารถแบ่งออกได้เป็นหลายมิติที่สำคัญ ทั้งด้านสถาปัตยกรรม การศึกษา วัฒนธรรม และการจัดการเมือง รูปแบบสถาปัตยกรรมที่พัฒนาขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราชกลายเป็นต้นแบบมาตรฐานสำหรับการสร้างวัดในภูมิภาคล้านนาในศตวรรษต่อมา การออกแบบวิหารที่มีหลังคาชั้นซ้อนและการตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นแบบล้านนาได้รับการสืบทอดและพัฒนาต่อไปในรัชสมัยของกษัตริย์องค์ต่อๆ มา เทคนิคการก่อสร้างเจดีย์แบบล้านนาที่ผสมผสานกับอิทธิพลจากลังกาและพม่าแพร่กระจายไปยังเมืองต่างๆ ในอาณาจักรล้านนา เช่น ลำปาง น่าน และเชียงราย การใช้วัสดุท้องถิ่นในการก่อสร้าง เช่น อิฐและไม้สัก ร่วมกับเทคนิคการประดับตกแต่งที่เฉพาะเจาะจงสร้างลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมล้านนาที่สามารถเห็นได้ในวัดที่สร้างในศตวรรษที่ 16-18 (สุรพล ดำริห์กุล, 2561) การวางผังวัดที่มีการจัดองค์ประกอบต่างๆ ตามหลักการที่พัฒนาขึ้นในสมัยนี้ยังคงเป็นแนวทางในการออกแบบวัดใหม่จนถึงยุคปัจจุบัน การศึกษาสถาปัตยกรรมล้านนาในปัจจุบันยังคงอ้างอิงถึงผลงานในสมัยพระเจ้าติโลกราชเป็นแบบอย่างในการอนุรักษ์และพัฒนาต่อยอด การที่เจดีย์หลวงยังคงเป็นไอคอนของเมืองเชียงใหม่แสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องของความสำเร็จทางสัญลักษณ์ที่สืบทอดมากกว่า 500 ปี ด้านการศึกษาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมที่พระองค์ทรงวางรากฐานไว้กลายเป็นต้นแบบสำหรับการพัฒนาการศึกษาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การจัดสังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดมหาโพธารามสร้างประเพณีการทบทวนและการตรวจสอบคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ยังคงปฏิบัติในชุมชนพระพุทธศาสนาล้านนาจนถึงปัจจุบัน การใช้ภาษาธรรมล้านนาในการจารึกและการบันทึกคัมภีร์ทาง

พระพุทธศาสนาส่งผลให้เกิดวรรณกรรมทางศาสนาที่สำคัญและเป็นแหล่งอ้างอิงทางวิชาการ (พรรณเพ็ญ เครือไทย, 2540)

มรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญที่สุดคือการสร้างเอกลักษณ์ทางศาสนาของเชียงใหม่ที่ผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนาเถรวาทกับความเชื่อพื้นบ้านท้องถิ่น ประเพณีการบูชาพระธาตุและการจัดงานประเพณีต่างๆ ที่เกิดขึ้นรอบวัดเหล่านี้กลายเป็นส่วนหนึ่งของเอกลักษณ์วัฒนธรรมเชียงใหม่ที่คงอยู่จนถึงปัจจุบัน วัดเจดีย์หลวงและวัดพระสิงห์ยังคงเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณที่สำคัญและเป็นสถานที่จัดงานประเพณีสำคัญต่างๆ เช่น งานสงกรานต์ งานวิสาขบูชา และงานลอยกระทง การจัดงานเทศกาลต่างๆ รอบวัดเหล่านี้ยังคงดึงดูดทั้งชาวเชียงใหม่และนักท่องเที่ยวจากทั่วโลก แสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องของวัฒนธรรมและความสำคัญของพื้นที่เหล่านี้ (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550) การอนุรักษ์และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในเขตเมืองเก่าเชียงใหม่ใช้หลักการที่สอดคล้องกับแนวคิดการสร้างภูมิทัศน์วัฒนธรรมจากสมัยพระเจ้าติโลกราช การรักษาความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนโดยรอบ การควบคุมความสูงของอาคารเพื่อไม่ให้บดบังทิวทัศน์ของเจดีย์สำคัญ และการส่งเสริมกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับประเพณีดั้งเดิม การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเชียงใหม่ยังคงอาศัยภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สร้างขึ้นในสมัยนั้นเป็นจุดดึงดูดหลัก (เกรียงไกร เกิดศิริ, 2551) การศึกษาและการวิจัยเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรมล้านนายังคงใช้วัดและสถาปัตยกรรมจากสมัยพระเจ้าติโลกราชเป็นกรณีศึกษาสำคัญ การรักษาและการส่งผ่านความรู้เกี่ยวกับช่างฝีมือดั้งเดิม เทคนิคการก่อสร้าง และศิลปกรรมล้านนายังคงดำเนินต่อไปผ่านสถาบันการศึกษาและชุมชนช่างฝีมือ ผลงานเหล่านี้จึงไม่เพียงแต่เป็นมรดกทางประวัติศาสตร์ แต่ยังเป็นแหล่งแรงบันดาลใจและความรู้สำหรับการสร้างสรรค์ในยุคปัจจุบันอีกด้วย ความต่อเนื่องนี้แสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของการสร้างภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ไม่เพียงตอบสนองความต้องการในยุคที่สร้าง แต่ยังสามารถปรับตัวและให้ความหมายใหม่ในบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา

3. วัดสำคัญที่สะท้อนภูมิทัศน์วัฒนธรรม

3.1 วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร: สัญลักษณ์แห่งอำนาจและศรัทธา

วัดเจดีย์หลวงเป็นวัดที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน โดยเริ่มสร้างขึ้นครั้งแรกในสมัยพระเจ้าแสนเมืองมา เพื่ออุทิศกุศลถวายแก่พระเจ้ากือนา พระราชบิดา เจดีย์ที่สร้างขึ้นครั้งแรกมีขนาดสูงเพียง 39 วา บทบาทสำคัญของพระเจ้าติโลกราชคือการขยายและบูรณะพระธาตุเจดีย์ให้ใหญ่ขึ้นกว่าเดิมอย่างมาก พระองค์ทรงให้ก่อสร้างขยายเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและประดิษฐานพระพุทธรูปมหาเมธีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) ที่อัญเชิญจากเมืองลำปาง พระธาตุเจดีย์ที่ได้รับการบูรณะครั้งนี้มีขนาดสูงใหญ่ ฐานกว้างยาว 27 วา และสูง 45 วา สูงกว่าเจดีย์องค์ใดในล้านนา จึงได้ชื่อว่า “มหาเจดีย์หลวง” รูปแบบสถาปัตยกรรมเป็นเจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนา ที่ยอดเจดีย์ฐานมีช้างล้อม แสดง

ให้เห็นถึงการพัฒนาค่อยๆ จากเจดีย์แบบช้างล้อมที่วัดป่าแดงหลวง แต่ได้มีการปรับเปลี่ยนแบบแผนให้มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ของล้านนามากขึ้น ศิลปกรรมที่โดดเด่นของเจดีย์ ได้แก่ ประติมากรรมช้างปูนปั้นประดับรอบฐานพระธาตุเจดีย์หลวงจำนวนทั้งสิ้น 28 เชือก พร้อมด้วยลวดลายปูนปั้นที่ประดับที่ซุ้มจระนำและเสาศิลาฐาน รวมทั้งเศียรนาคที่ราวบันได การใช้อิฐและปูนในการก่อสร้างแสดงให้เห็นถึงเทคนิคการก่อสร้างที่ก้าวหน้า และเป็นการรวบรวมช่างฝีมือจากทั่วอาณาจักร ส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนเทคนิคและแนวคิดทางศิลปกรรม วัดเจดีย์หลวงสะท้อนภูมิทัศน์วัฒนธรรมในฐานะศูนย์กลางทางจิตวิญญาณของเชียงใหม่ที่เชื่อมโยงแนวคิดทางพุทธศาสนากับอำนาจทางการเมือง การวางตำแหน่งของเจดีย์ทางทิศตะวันตกของพระราชวังสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องทิศแห่งการตายและการเกิดใหม่ ส่วนขนาดใหญ่ที่สูงใหญ่ที่สุดในล้านนาแสดงถึงความปรารถนาที่จะสร้าง "ภูเขามะรุ" เทียบบนผืนแผ่นดิน เจดีย์แห่งนี้จึงเป็นทั้งสัญลักษณ์แห่งศรัทธา แกนกลางของจักรวาลวิทยาพุทธ และการแสดงอำนาจทางการเมืองที่เชื่อมโยงกับความศักดิ์สิทธิ์ ความสำคัญนี้ยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันที่เจดีย์หลวงยังคงเป็นไอคอนของเมืองเชียงใหม่และจุดรวมของกิจกรรมทางศาสนาสำคัญต่างๆ

3.2 วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร: ศูนย์กลางของสำนักพื้นเมืองเดิม

วัดพระสิงห์มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน โดยเริ่มสร้างในสมัยพระเจ้าผายู เดิมชื่อ "วัดพระเชียง" หรือ "วัดลีเชียงพระ" เนื่องจากตั้งอยู่หน้าลี (ตลาด) วัดแห่งนี้มีความสำคัญเป็นพิเศษในฐานะศูนย์กลางของพุทธศาสนาสำนักพื้นเมืองเดิมที่สืบทอดมาจากแคว้นหริภุญชัย พระเจ้าติโลกราชทรงให้ความสำคัญกับวัดพระสิงห์และทรงสนับสนุนให้เป็นศูนย์กลางการศึกษาพระปริยัติธรรมและการสืบทอดวัฒนธรรมล้านนา แม้ว่าในระยะหลังพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สำนักรามัญ(ศูนย์กลาง ที่วัดสวนดอก) และสำนักสีหล (ศูนย์กลางที่วัดป่าแดงหลวง) จะเข้ามาแพร่หลาย แต่วัดพระสิงห์ก็ยังคงเป็นศูนย์กลางของสำนักพื้นเมืองเดิม วัดพระสิงห์ยังเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสิงห์ (พระสิงห์) ซึ่งมีเรื่องเล่าที่น่าสนใจว่า เจ้ามหาพรหมจากเชียงรายได้ัญญะเชิญมาจากกำแพงเพชรเพื่อถวายพระเจ้าแสนเมืองมา แต่เมื่อผ่านมาถึงสนามหน้าวัดลีเชียง คานราชรถหัก ถือเป็นลางบอกให้ประดิษฐานที่วัดแห่งนี้ จึงเปลี่ยนชื่อเป็น "วัดพระสิงห์" ตั้งแต่นั้นมา วัดพระสิงห์สะท้อนภูมิทัศน์วัฒนธรรมในมิติของการสืบทอดและการต่อรองทางวัฒนธรรม วัดแห่งนี้เป็นสัญลักษณ์ของการดำรงอยู่ของอัตลักษณ์พื้นถิ่นท่ามกลางการเข้ามาของลัทธิใหม่จากภายนอก การที่พระเจ้าติโลกราชทรงให้ความสำคัญกับวัดนี้แสดงถึงภาวะผู้นำที่เข้าใจความสำคัญของความสมดุลทางวัฒนธรรม ตำแหน่งของวัดในใจกลางเมืองและการเป็นศูนย์กลางของชุมชนพ่อค้าสะท้อนการเชื่อมโยงระหว่างกิจกรรมทางเศรษฐกิจกับการปฏิบัติทางศาสนา วัดพระสิงห์จึงเป็นตัวแทนของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่หลอมรวมระหว่างความศักดิ์สิทธิ์กับชีวิตประจำวันระหว่างประเพณีเก่าแก่กับการปรับเปลี่ยนตามกาลเวลา

3.3 วัดเชียงใหม่: มรดกจากพญามังรายและการบูรณะของพระเจ้าติโลกราช

วัดเชียงใหม่เป็นวัดโบราณที่พญามังรายทรงให้สร้างขึ้นในบริเวณหนองของพระองค์ที่สร้างขึ้นเป็นที่ประทับระหว่างการสร้างเมืองเชียงใหม่ วัดนี้ตั้งอยู่ภายในเมืองเชียงใหม่ บทบาทสำคัญของพระเจ้าติโลกราชต่อวัดเชียงใหม่คือการบูรณะพระธาตุเจดีย์ครั้งใหญ่ พระธาตุเจดีย์วัดเชียงใหม่เป็นเจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนาซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับเจดีย์หลวง คือ มีช้างประดับที่ส่วนฐานโดยรอบ และมีระเบียงอื่นๆ ที่เป็นแบบเดียวกับ “กู๋พระเจ้าติโลกราช” เนื่องจากเป็นเจดีย์ที่สำคัญมากองค์หนึ่งของล้านนา จึงมีการบูรณปฏิสังขรณ์มาทุกยุคทุกสมัย รวมถึงการบูรณะโดยพญาแสนหลวง วัดเชียงใหม่สะท้อนภูมิทัศน์วัฒนธรรมในฐานะสะพานเชื่อมระหว่างอดีตกับปัจจุบัน การที่พระเจ้าติโลกราชทรงบูรณะวัดที่พญามังรายทรงสร้างแสดงถึงการเคารพต่อมรดกของบรรพบุรุษและการสร้างความต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์ ตำแหน่งของวัดที่เชื่อมโยงกับจุดเริ่มต้นของเมืองเชียงใหม่ทำให้เป็นสัญลักษณ์แห่งรากเหง้าและต้นกำเนิด การออกแบบเจดีย์ที่เป็นแบบเดียวกับกู๋พระเจ้าติโลกราช แสดงให้เห็นถึงการสร้างเอกลักษณ์ทางศิลปกรรมที่เป็นลายเซ็นของรัชสมัย วัดเชียงใหม่จึงเป็นตัวแทนของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เน้นความเป็นสืบสานและการสร้างมาตรฐานทางศิลปะที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของล้านนา

3.4 วัดสวนดอก: มรดกทางวัฒนธรรมและศิลปกรรม

วัดสวนดอกมีประวัติและความสำคัญในฐานะศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์สำนักรามัญในสมัยพระเจ้าติโลกราช ชื่อ “สวนดอก” มีที่มาจากการที่บริเวณรอบวัดเต็มไปด้วยสวนดอกไม้นานาพันธุ์ ชาวบ้านปลูกเพื่อนำมาถวายพระและใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา วัดสวนดอกมีบทบาทเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่อาศัยอยู่รอบเมือง และเป็นศูนย์กลางการพัฒนาศิลปกรรมต่างๆ เช่น การปั้นเครื่องเคลือบดินเผาและการทอผ้า สถาปัตยกรรมของวัดมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่ผสมผสานระหว่างศิลปะล้านนากับอิทธิพลจากลังกาและพม่า โดยเฉพาะในการตกแต่งวิหารด้วยลายไม้แกะสลักที่ประณีต วัดสวนดอกสะท้อนภูมิทัศน์วัฒนธรรมในมิติของการเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมข้ามชาติ การเป็นศูนย์กลางของสำนักรามัญแสดงให้เห็นถึงนโยบายการเปิดรับและการบูรณาการวัฒนธรรมจากภายนอกของพระเจ้าติโลกราช ชื่อวัดที่สัมพันธ์กับ “สวนดอก” สะท้อนความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่างชุมชนกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ผ่านการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนา การพัฒนาเป็นศูนย์กลางหัตถกรรมและการผลิตแสดงถึงการเชื่อมโยงระหว่างความเชื่อทางศาสนากับการดำรงชีวิต วัดสวนดอกจึงเป็นตัวแทนของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน การสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจจากกิจกรรมทางศาสนา และการเป็นสะพานเชื่อมวัฒนธรรมระหว่างประเทศ

3.5 วัดอื่นๆ ที่สะท้อนภูมิทัศน์วัฒนธรรม

นอกจากวัดหลักทั้ง 4 แห่งแล้ว พระเจ้าติโลกราชยังทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดที่มีอยู่เดิมและทรงสนับสนุนการสร้างวัดใหม่อีกหลายแห่งตามเอกสารทางประวัติศาสตร์ เช่น วัดป่าแดงหลวง ซึ่งเป็น

ศูนย์กลางของสังฆาวาสสำนักสีหลใหม่ และวัดอื่นๆ ที่กระจายตัวอยู่ทั้งในและนอกกำแพงเมือง แต่ละวัดมีบทบาทและลักษณะเฉพาะที่สอดคล้องกับชุมชนที่รับใช้และตำแหน่งที่ตั้ง การกระจายตัวของวัดเหล่านี้สร้างเครือข่ายทางศาสนาที่ครอบคลุมพื้นที่กว้างขวาง เชื่อมโยงชุมชนต่างๆ เข้าด้วยกันผ่านกิจกรรมทางศาสนาและการศึกษา ระบบการบริหารจัดการวัดในสมัยนี้มีลักษณะเป็นเครือข่ายแบบลำดับชั้นที่เชื่อมโยงกัน โดยมีวัดเจดีย์หลวงเป็นศูนย์กลางหลัก วัดพระสิงห์เป็นศูนย์กลางสำนักพื้นเมืองเดิม วัดสวนดอกเป็นศูนย์กลางสำนักรามัญ และวัดป่าแดงหลวงเป็นศูนย์กลางสำนักสีหลใหม่ วัดอื่นๆ ทำหน้าที่เฉพาะตามบทบาท เช่น วัดที่ตั้งอยู่ใกล้กับศูนย์การค้าทำหน้าที่เป็นศูนย์การแลกเปลี่ยนข่าวสารและสนับสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจ วัดในชุมชนเกษตรกรรมทำหน้าที่เป็นศูนย์ถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยีการเกษตร และวัดที่อยู่ห่างไกลจากความเร่งรีบของเมืองทำหน้าที่เป็นสถานที่เน้นการปฏิบัติธรรม การเชื่อมโยงนี้ทำให้เกิดระบบสนับสนุนที่ครอบคลุมทุกด้านของชีวิตในสังคมล้านนา สะท้อนภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เน้นการบูรณาการระหว่างกิจกรรมทางศาสนากับความต้องการของชุมชนในแต่ละพื้นที่อย่างเป็นระบบ

4. ผลกระทบต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมเชียงใหม่

4.1 การสร้างเอกลักษณ์ทางศาสนา

การสร้างภูมิทัศน์วัฒนธรรมในสมัยพระเจ้าติโลกราชได้หล่อหลอมเอกลักษณ์ทางศาสนาของเชียงใหม่ที่แตกต่างจากภูมิภาคอื่นในอาณาจักรล้านนา การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนาเถรวาทกับความเชื่อพื้นบ้านท้องถิ่นสร้างรูปแบบการปฏิบัติทางศาสนาที่เป็นเอกลักษณ์ (วิโรจน์ อินทนนท์, 2553) การสร้างวัดที่มีการจัดวางตามหลักโหราศาสตร์และภูมิศาสตร์ศักดิ์สิทธิ์ทำให้เกิดระบบความเชื่อที่เชื่อมโยงกับธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ประเพณีการบูชาพระธาตุและการจัดงานประเพณีต่างๆ ที่เกิดขึ้นรอบวัดเหล่านี้กลายเป็นส่วนหนึ่งของเอกลักษณ์วัฒนธรรมเชียงใหม่ที่คงอยู่จนถึงปัจจุบัน การใช้ภาษาธรรมล้านนาในการจารึกและการบันทึกคัมภีร์ทางพุทธศาสนายังช่วยสร้างเอกลักษณ์ทางภาษาและวรรณกรรม การแปลพระไตรปิฎกและการสร้างวรรณกรรมพุทธศาสนาในภาษาท้องถิ่นทำให้ประชาชนสามารถเข้าถึงหลักธรรมได้ง่ายขึ้น และช่วยสร้างความรู้สึกร่วมกันเป็นเจ้าของร่วมกันในศาสนาและวัฒนธรรม (พรรณเพ็ญ เครือไทย, 2540) การพัฒนาดนตรีและการแสดงที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางศาสนา เช่น การแสดงละครดอกไม้และการขับลำทางพุทธศาสนา ยังคงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของเชียงใหม่

4.2 อิทธิพลต่อสถาปัตยกรรมยุคต่อมา

รูปแบบสถาปัตยกรรมที่พัฒนาขึ้นในสมัยพระเจ้าติโลกราชกลายเป็นต้นแบบมาตรฐานสำหรับการสร้างวัดในภูมิภาคล้านนาในศตวรรษต่อมา การออกแบบวิหารที่มีหลังคาชั้นซ้อนและการตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นแบบล้านนาได้รับการสืบทอดและพัฒนาต่อไปในรัชสมัยของกษัตริย์องค์ต่อๆ มา

(สันติ เล็กสุขุม, 2538) เทคนิคการก่อสร้างเจดีย์แบบล้านนาที่ผสมผสานกับอิทธิพลจากลังกาและพม่าแพร่กระจายไปยังเมืองต่างๆ ในอาณาจักรล้านนา เช่น ลำปาง น่าน และเชียงราย การใช้วัสดุท้องถิ่นในการก่อสร้าง เช่น อิฐและไม้สัก ร่วมกับเทคนิคการประดับตกแต่งที่เฉพาะเจาะจง สร้างลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมล้านนาที่สามารถเห็นได้ในวัดที่สร้างในศตวรรษที่ 16-18 การวางผังวัดที่มีการจัดองค์ประกอบต่างๆ ตามหลักการที่พัฒนาขึ้นในสมัยนี้ยังคงเป็นแนวทางในการออกแบบวัดใหม่จนถึงยุคปัจจุบัน (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2563) การศึกษาสถาปัตยกรรมล้านนาในปัจจุบันยังคงอ้างอิงถึงผลงานในสมัยพระเจ้าติโลกราชเป็นแบบอย่างในการอนุรักษ์และพัฒนาต่อยอด

4.3 มรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดถึงปัจจุบัน

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าติโลกราชยังคงมีบทบาทสำคัญในชีวิตประจำวันของชาวเชียงใหม่ในปัจจุบัน วัดเจดีย์หลวงและวัดพระสิงห์ยังคงเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณที่สำคัญและเป็นสถานที่จัดงานประเพณีสำคัญต่างๆ เช่น งานสงกรานต์ งานวิสาขบูชา และงานลอยกระทง (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550) การจัดงานเทศกาลต่างๆ รอบวัดเหล่านี้ยังคงดึงดูดทั้งชาวเชียงใหม่และนักท่องเที่ยวจากทั่วโลก แสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องของวัฒนธรรมและความสำคัญของพื้นที่เหล่านี้

การอนุรักษ์และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในเขตเมืองเก่าเชียงใหม่ใช้หลักการที่สอดคล้องกับแนวคิดการสร้างภูมิทัศน์วัฒนธรรมจากสมัยพระเจ้าติโลกราช การรักษาความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนโดยรอบ การควบคุมความสูงของอาคารเพื่อไม่ให้บดบังทิวทัศน์ของเจดีย์สำคัญ และการส่งเสริมกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับประเพณีดั้งเดิม (เกรียงไกร เกิดศิริ, 2551) การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเชียงใหม่ยังคงอาศัยภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สร้างขึ้นในสมัยนั้นเป็นจุดดึงดูดหลัก

การศึกษาและการวิจัยเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรมล้านนายังคงใช้วัดและสถาปัตยกรรมจากสมัยพระเจ้าติโลกราชเป็นกรณีศึกษาสำคัญ การรักษาและการส่งผ่านความรู้เกี่ยวกับช่างฝีมือดั้งเดิม เทคนิคการก่อสร้าง และศิลปกรรมล้านนายังคงดำเนินต่อไปผ่านสถาบันการศึกษาและชุมชนช่างฝีมือ (สุรพล ดำริห์กุล, 2561) ผลงานเหล่านี้จึงไม่เพียงแต่เป็นมรดกทางประวัติศาสตร์ แต่ยังเป็นแหล่งแรงบันดาลใจและความรู้สำหรับการสร้างสรรค์ในยุคปัจจุบันอีกด้วย

บทสรุป

การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาของเชียงใหม่ในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราชแสดงให้เห็นถึงบทบาทสำคัญของกษัตริย์ในการสร้างสรรค์พื้นที่ทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลอย่างยาวนาน การสร้างวัดวาอารามสำคัญต่างๆ ไม่เพียงแต่เป็นการแสดงความเลื่อมใสใน

พระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นยุทธศาสตร์ทางการเมืองในการสร้างความชอบธรรมและเอกภาพของอาณาจักรล้านนา การวางผังเมืองที่มีพระราชวังเป็นศูนย์กลางและล้อมรอบด้วยวัดสำคัญตามทิศทางต่างๆ สะท้อนแนวคิดทางพุทธศาสนาที่ผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่น วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร และวัดพระสิงห์วรมหาวิหารที่สร้างขึ้นในช่วงนี้กลายเป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจทางการเมืองและจิตวิญญาณที่เชื่อมโยงชุมชนเข้าด้วยกัน ความสำเร็จที่โดดเด่นในรัชสมัยของพระองค์คือการจัดสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์ล้านนาที่วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) ในปี พ.ศ. 2020 ซึ่งใช้เวลา 1 ปีจึงแล้วเสร็จ การสังคายนาครั้งนี้ไม่เพียงเป็นการรวบรวมและตรวจสอบความถูกต้องของพระไตรปิฎกเท่านั้น แต่ยังเป็นการสร้างมาตรฐานการศึกษาและการปฏิบัติที่เป็นเอกภาพทั่วอาณาจักร และกลายเป็นหลักปฏิบัติของพระสงฆ์ฝ่ายต่างๆ ในล้านนาสืบมา การพัฒนาศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมในรัชสมัยของพระองค์สร้างเอกลักษณ์ของล้านนาที่แตกต่างจากภูมิภาคอื่น และกลายเป็นต้นแบบที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาในยุคต่อมา การสร้างเครือข่ายการศึกษาที่เป็นระบบผ่านวัดต่างๆ ทำให้เกิดการไหลเวียนของความรู้และบุคลากรอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีการแบ่งระดับและสาขาวิชาที่ชัดเจน ตั้งแต่การศึกษาอักษรธรรมล้านนาขั้นพื้นฐานไปจนถึงการศึกษาพระอภิธรรมชั้นสูง ระบบการศึกษานี้ไม่เพียงจำกัดอยู่ที่พระสงฆ์เท่านั้น แต่ยังเปิดโอกาสให้ฆราวาสเข้าถึงหลักธรรมผ่านการแปลพระไตรปิฎกและการสร้างวรรณกรรมพุทธศาสนาเป็นภาษาล้านนา ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่พระเจ้าติโลกราชทรงสร้างไว้อย่างมีความหมายและคุณค่าต่อชุมชนเชียงใหม่ในปัจจุบัน วัดวาอารามที่สร้างในสมัยนั้นยังคงทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณและการศึกษา แนวคิดการจัดการพื้นที่ที่เชื่อมโยงระหว่างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์กับชุมชนได้รับการสืบทอดและพัฒนาต่อเนื่อง การศึกษาครั้งนี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นในการวางแผนพัฒนาเมืองที่เหมาะสมและยั่งยืน รวมทั้งเป็นแนวทางในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าต่อการสร้างอัตลักษณ์และความภาคภูมิใจของชุมชน

เอกสารอ้างอิง

- กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. (2527). *ประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนาและองค์การศาสนาต่างๆ ในประเทศไทย*. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา.
- กรมศิลปากร. (2540). *ชินกาลมาลีปกรณ์*. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เกรียงไกร เกิดศิริ. (2551). *ชุมชนกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อุษาคเนย์.
- นวรวิฐ โอศิริ. (2551). *ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเบื้องต้น*. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาภูมิสถาปัตยกรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ตัญเชียว. (2537). *ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง*.

- กรุงเทพมหานคร: คัดดีโสภาคการพิมพ์.
- พรรณเพ็ญ เครือไทย. (2540). *วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
ตรัสวิน.
- พรรณงาม ชพานนท์. (2526). *ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม*. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2550). *แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์
พริ้นติ้งพับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน).
- ยุพิน เข้มมุกด์. (2527). *พระพุทธศาสนาในล้านนาไทยสมัยราชวงศ์มังราย พ.ศ.1849 – 2101*.
กรุงเทพมหานคร: สภาวิจัยแห่งชาติ.
- วิโรจน์ อินทนนท์. (2556). “มั่งคั่งดั่งที่ป็น” ใน ตามรอยพระสิริมงคลอาจารย์สังฆปราชญ์ล้านนา.
เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตเชียงใหม่
- สร้อยดี อ่องสกุล. (2553). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์.
- สันติ เล็กสุขุม. (2538). *ศิลปะภาคเหนือ: ทรัพยากรชัย – ล้านนา*. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.
- สุรพล ดำริห์กุล. (2545). *อาณาจักรล้านนา*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- สุรพล ดำริห์กุล. (2561). *ประวัติศาสตร์และศิลปะล้านนา*. นนทบุรี: เมืองโบราณ.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2563). *คู่มือนำชม ศิลปกรรมโบราณในล้านนา*. นนทบุรี: เมืองโบราณ.